

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА**

Ткаченко Ірина Вікторівна

УДК 94:338.45.012.32(470.311)»192»

**ПРИВАТНА ПРОМИСЛОВІСТ МОСКВИ В РОКИ НОВОЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

07.00.02 – Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2006

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми. З розвитком ринкових відносин у державах СНД почався процес становлення інституту приватної власності та формування прошарку підприємців. У зв'язку з цим постало багато проблем, найважливішими з яких є дослідження джерел та шляхів розвитку приватного підприємництва, в тому числі і в промисловості, розробка форм і методів його функціонування, вибір оптимального варіанту державного регулювання підприємництва та визначення його місця і ролі в економіці країни. Сучасний етап реформування економіки в країнах СНД вимагає не лише науково-теоретичного обґрунтування механізму запровадження нових форм господарювання, а й вивчення історичного досвіду становлення та розвитку ринкових відносин, складовою яких була приватна промисловість. Тому вивчення механізмів використання приватної ініціативи у промисловому секторі періоду непу є актуальним і має прикладне значення.

Будь-яка нова стратегія у процесі реалізації зазнає змін під впливом конкретних соціально-економічних умов певного регіону. Тому регіонально-історичні дослідження, головними об'єктами яких виступають міста, мають на меті максимально наблизити до території та дозволяють виявити маловідомі деталі певних процесів. У відповідності до цього регіональна специфіка Москви як адміністративного та промислового центру СРСР визначила своєрідність впровадження нової економічної політики у місті. Регіональна відмінність Москви дає можливість деталізувати причини відновлення багатокладної економіки у роки непу, процеси формування та функціонування приватно-орендної та приватновласницької форм у промисловості, методи обмеження діяльності та згорання приватного промислового сектору.

Необхідність дослідження пояснюється недостатнім рівнем вивчення приватної промисловості як цілісного явища та її окремих господарських форм, оскільки у роки непу основною сферою діяльності підприємців стала торгівля, в той час як у промисловому секторі обертались порівняно незначні приватні кошти.

В радянській історіографії проблема визначення місця і ролі приватного підприємництва в економіці країни періоду непу не вивчалася або фальсифікувалася. У приватному підприємстві вбачались лише паразитичні нахили та деструктивні дії. Сучасними дослідниками з нових методологічних засад розглядаються питання використання приватного капіталу в промисловості даного періоду. Однак, окремі аспекти зазначеної теми так і не знайшли належного відображення у науковій літературі. Залишається мало дослідженим питання реалізації нової економічної політики на регіональному рівні з урахуванням галузевої структури, компетентності місцевого керівництва, наявності та рівня кваліфікації робочої сили, традицій населення. Недостатньо приділено уваги проблемі

використання приватно-орендної та приватновласницької форм промисловості у великих індустріальних центрах країни, одним з яких була Москва.. Проблема функціонування приватної промисловості столиці лише фрагментарно висвітлена у працях з історії непу та історії міста, але не стала предметом спеціального дослідження.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась згідно плану науково-дослідницької роботи кафедри історії Росії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (№ державної реєстрації 01984005311).

Об'єктом дослідження став процес розвитку приватної промисловості Москви у роки непу.

Предмет вивчення складає приватна промисловість Москви в орендній та приватновласницькій формах.

Хронологічні рамки роботи обмежені 1921-1929 рр. Початок формування приватного сектору промисловості поклали декрет РНК від 17 травня 1921 р. щодо дрібної та кустарної промисловості та постанова РНК від 5 липня 1921 р. про оренду державних підприємств. Кінець періоду – це злам непу, встановлення планово-директивних засад в економіці, повернення до "воєнно-комуністичної" моделі суспільства, наступ на приватне підприємництво у промисловості та його згорання.

Територіальні межі дисертації окреслені Москвою як цілісної господарської одиниці, однак, специфіка обраної теми вимагала виходу за ці рамки з метою аналізу політики щодо приватного підприємництва та порівняння її реалізації в інших регіонах та промислових центрах країни.

Мета роботи полягає у тому, щоб на прикладі Москви дослідити процес розвитку приватного промислового виробництва, розкрити його місце і роль у промисловості радянської держави періоду непу.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно вирішити такі **завдання**: проаналізувати ступінь наукової розробки обраної для дослідження проблеми у російській, українській та зарубіжній історіографії; охарактеризувати стан джерельної бази та її інформаційний потенціал; дослідити стан промисловості Москви напередодні впровадження непу; з'ясувати співвідношення державного і приватного секторів у промисловості Москви напередодні зміни економічного курсу в 1921 р.; дослідити процес формування приватного сектору промисловості; показати специфіку відновлення діяльності та функціонування приватних підприємств у дрібній та кустарно-ремісничій галузях промисловості; визначити місце і роль приватного сектору промисловості в економіці країни і Москви; дослідити процес вироблення стратегії і тактики радянської держави щодо приватної промисловості; проаналізувати співвідношення економічних і адміністративних методів регулювання

приватного промислового сектору; з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні причини згорання приватної промисловості; визначити місце і роль кредитно-податкових важелів у процесі згорання приватного промислового сектору країни і столиці.

Методологія та методи дослідження базуються на принципах об'єктивності і історизму. Принцип наукової об'єктивності сприяв максимально повному та всебічному аналізу сукупності історичних фактів, процесів, явищ без підлаштування їх під раніше створені схеми. За допомогою принципу історизму була обґрунтована закономірність зміни економічного курсу в 1921 р. та відмова від нього наприкінці 20-х рр.

У дисертаційному дослідженні було застосовано регіональний підхід до вивчення проблеми функціонування приватного підприємництва у промисловості радянської держави з використанням матеріалів щодо приватно-орендного та приватновласницького секторів Москви.

Розкриттю багатоаспектного процесу допущення приватної ініціативи у промисловість радянської держави та її поступового витіснення сприяв застосований у роботі над дисертацією проблемно-хронологічний метод. Відмінність функціонування приватного та державно-кооперативного секторів промисловості Москви допоміг з'ясувати історико-порівняльний метод. Використання структурно-системного методу дозволило як систему розглянути приватну промисловість радянської держави, регіональною складовою якої виступав промисловий сектор Москви, представлений приватно-орендною та приватновласницькою формами. За допомогою історико-типологічного методу вдалось виявити особливості становлення та обмеження діяльності приватно-орендної та приватновласницької форм промисловості Москви. Історико-генетичний метод було використано для обґрунтування доцільності використання приватних форм господарювання у промисловості періоду непу, оскільки вони домінували у дрібному промисловому секторі Росії на початку ХХ ст. та не були остаточно ліквідовані у роки "воєнного комунізму".

Формаційний підхід застосовувався при розгляді процесу використання правлячою більшовицькою партією різних форм власності у промисловості періоду непу з метою виведення економіки з кризи та утримання при владі.

Цивілізаційний підхід допоміг економічний розвиток радянської держави у 20-ті рр., що передбачав залучення приватного капіталу в промисловість, розглядати як складову загально цивілізаційного процесу індустріалізації у міжвоєнний період. Синергетичний підхід дозволив розглянути приватну промисловість періоду непу як систему, якій притаманні процеси самоорганізації.

У роботі над дисертацією були застосовані загальнонаукові методи пошуку, аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення, які дозволили максимально використати інформацію, представлену у джерелах та літературі, щодо умов функціонування приватної промисловості

Москви у 1920-ті рр., та дати об'єктивну оцінку описаних у дослідженні подій і процесів. Статистичний метод дав можливість представити кількісні та якісні характеристики процесу використання приватної ініціативи у промисловості столиці в зазначених організаційних формах.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що:

- вперше у вітчизняній історіографії здійснено комплексне дослідження приватного сектору промисловості столиці радянської держави Москви у роки непу;
- вперше визначені особливості формування та функціонування приватно-орендної і приватновласницької форм промисловості Москви у 20-ті рр. ХХ ст.;
- на прикладі Москви з'ясовано причини повернення до використання приватної ініціативи у промисловості періоду непу;
- на основі аналізу широкого кола джерел, зокрема, раніше не використаних архівних даних, доведено існування потужного приватного сектору в промисловості Москви в означений період;
- виявлено позитивний вплив статусу Москви як адміністративного центру держави на процес формування та функціонування приватного сектору промисловості столиці;
- зроблено висновки про переважання адміністративних форм державного регулювання приватної промисловості;
- доведена неможливість існування приватного підприємництва в умовах планово-директивної економіки;
- здійснено коригування оцінок щодо місця і ролі приватного сектору в промисловій структурі Москви;

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає у тому, що викладені у ньому факти та отримані результати збагачують знання з історії радянської держави та її столиці Москви у 20-ті рр. ХХ ст., розкривають регіональні особливості розвитку приватного сектору промисловості та ведення бізнесу в умовах столиці. Систематизований матеріал та висновки можуть бути використані при написанні монографій та посібників із загальної та економічної історії радянської держави і Москви, при створенні вузівських курсів та спецкурсів, при написанні курсових та дипломних робіт з проблем економічної політики більшовицької партії у 20-ті рр. ХХ ст.

Апробація роботи. Результати дослідження доповідались на Четвертій Сумській обласній науковій історико-краєзнавчій конференції (Суми, 2001), 58-й науковій конференції молодих вчених "Каразінські читання" (Харків, 2005), Шостій Сумській обласній науковій історико-краєзнавчій конференції (Суми, 2005), науковій конференції викладачів історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (Харків, 2006),

І Міжнародній науково-практичній конференції "Європейська наука ХХІ століття: стратегія і перспективи розвитку – 2006" (Дніпропетровськ, 2006).

Структура роботи зумовлена метою і завданням дослідження. Дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із вступу, трьох розділів, висновку (184 сторінки основного тексту), списку джерел та літератури (349 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи становить 218 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтована актуальність досліджуваної теми, визначені об'єкт та предмет вивчення, сформульовані мета і завдання роботи, окреслені хронологічні і територіальні межі, визначено методологію та методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, наведені відомості про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі "Історіографія та джерельна база дослідження"** здійснено аналіз літератури з означеної проблеми та представлено характеристику джерел її вивчення.

У **підрозділі 1.1 "Історіографія проблеми"** відзначено, що вже в історіографії 20-х рр. було висвітлене широке коло проблем функціонування приватної промисловості радянської держави і Москви у період непу. Питання розробки основних положень непу та механізмів їх реалізації відображені у працях лідера більшовицької партії В.І. Леніна та партійних і державних керівників М.І. Бухаріна, О.І. Рикова, Л.Д. Троцького, Е.А. Преображенського, Й.В. Сталіна¹. Приватному підприємству у промисловості вони відводили допоміжну і тимчасову роль.

Ґрунтовний неупереджений аналіз причин впровадження непу, його основних складових подано у працях російських економістів С.М. Прокоповича та Б. Бруцкуса, які у 20-ті рр. працювали за кордоном². Вони заявляли про неможливість розвитку приватної ініціативи в умовах одержавлення великої промисловості, зовнішньої торгівлі, банківської справи та відсутності правових гарантій власності.

У першій половині 20-х рр. були опубліковані збірники статей, монографії та статті у спеціальних економічних журналах, які розглядали процес формування приватного сектору

¹ Ленін В.І. Про продовольчий податок (Значення нової політики і її умови) // Ленін В.І. Повне збір. тв. – Т. 43. – С. 187-224; Ленін В.І. X Всеросійська конференція РКП(б) 26-28 травня 1921 р. // Там само. – С. 273-316; Ленін В.І. Про завдання Наркомюсту в умовах нової економічної політики. Лист Д.І. Курському. 20 лютого // Ленін В.І. Повне збір. тв. – Т. 44. – С. 380-384; Ленін В.І. Лист до Каменєва, 3 березня // Там само. – С. 411-414; Ленін В.І. Про кооперацію // Там само. – Т. 45. – С. 351-358; Бухарин Н.И. Избранные произведения. – М., 1988. – ХІІ, 499 с.; Рыков А.И. Избранные произведения. – М., 1990. – 495 с.; Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР. 1923-1927. – Б.М., 1990. – Т. 3. – 256 с.; Преображенский Е.А. Основной закон социалистического накопления // Преображенский Е.А., Бухарин Н.И. Пути развития: дискуссии 20-х годов. – Л., 1990. – С. 53-130; Сталін Й.В. Про господарське становище Радянського Союзу і політику партії. Доповідь активіві ленінградської організації про роботу пленуму ЦК ВКП(б) 13 квітня 1926 р. // Сталін Й.В. Твори. – Т. 8. Січень-листопад 1926. – К., 1949. – С. 116-148.

² Прокопович С.Н. Что дал России нэп // Нэп. Взгляд со стороны: Сборник / Сост. В.В. Кудрявцев. – М., 1991. – С. 11-57; Бруцкус Б. Народное хозяйство Советской России, его природа и его судьбы // Вопросы экономики. – 1991. – № 9. – С. 126-141; № 10. – С. 137-160.

промисловості радянської держави і її столиці та окремі аспекти його функціонування³. Автори даних досліджень інформували про законодавчу базу відновлення приватної промисловості, особливості формування її організаційних форм та умови функціонування. Процес становлення та діяльності приватно-орендних та приватновласницьких промислових підприємств Москви, систему їх оподаткування висвітлено у статтях, підготовлених співробітниками господарських структур міста і губернії⁴.

Науково-теоретичний аналіз процесів у приватному секторі промисловості країни та Москви представлено у збірнику статей, підготовленого за результатами обстеження у 1926 р. приватного сектору економіки країни⁵.

Походження приватного капіталу в роки непу, засоби накопичення коштів приватними підприємцями дослідив у своїй праці Ю. Ларін, використавши при цьому численні приклади діяльності московських непманів⁶.

І.Г. Мінгулін дослідив шляхи зміцнення позицій промислової буржуазії у роки непу та зробив висновки про переважно кримінальне походження капіталів приватників. Шостий розділ даного дослідження присвячений діяльності московських приватних підприємців⁷.

Діяльність приватного капіталу виключно з точки зору порушення останнім законодавства висвітлив у своїй праці заступник прокурора СРСР у 20-ті рр. І.С. Кондурушкін, тим самим обґрунтувавши необхідність згорання приватного сектору економіки країни⁸. О Куперман стверджував, що приватний капітал чинив спротив розвитку усупільненого сектору, дезорганізовував ринки сировини та цінову політику⁹. У праці О. Фабричного діяльність приватних підприємців оцінено як діяльність "класового ворога", подана інформація про методи боротьби з приватником у різних галузях економіки, висвітлено способи "виживання" та незаконна діяльність московських промисловців¹⁰.

³ На новых путях. Итоги новой экономической политики. 1921-192 годы. – М. – Вып. III. Промышленность. – XV, 457, 23 с.; Промышленность на переломе: Сб. статей. – М.; Л., 1925. – 308 с.; Кустарная промышленность СССР. Сб. статей и материалов под ред С.П. Середы. С предисл. Ф.Э. Дзержинского. – М., 1925. – Вып. I. – 158 с.; Розенфельд Я.С. Промышленная политика СССР: 1917-1925 гг. С предисл. А.М. Гинзбурга. – М.; Л., 1926. – 552 с.; Гензель П.П. Система налогов Советской России. – М.; Л., 1924. – 86 с.; Белкин Г. Рабочий вопрос в частной промышленности. – М., 1926. – 151 с.; Горошков Ю.П. Частная промышленность в СССР // Местная промышленность и торговля. – 1925. – № 1. – С. 18-30; Борисовская В. Арендная промышленность в СССР // Местная промышленность и торговля. – 1925. – № 11-12. – С. 58-69; Петров Е.П. К вопросу об экономике мелкой промышленности // Экономическое строительство. – 1925. – №7. – С. 1-9; № 8. – С. 1-12.

⁴ Мерков Г. Московская арендованная промышленность в 1924/25 г. и перспективы на 1925/26 г. // Местная промышленность и торговля. – 1925. – № 15-16. – С. 21-25; Чудновский Ф. Классовый характер местного обложения в Московской губернии // Вестник финансов. – 1923. – № 45. – С. 8-12; Кустарная промышленность в Московской губернии // Экономическое строительство. – 1925. – № 7. – С. 69-70.

⁵ Частный капитал в народном хозяйстве СССР. Материалы комиссии ВСНХ СССР. Под общ. ред. А.М. Гинзбурга. – М.; Л., 1927. – 566с.

⁶ Ларин Ю. Частный капитал в СССР. – М., 1927. – 312 с.

⁷ Мингулин И.Г. Пути развития частного капитала. – М.; Л., 1927. – 164 с.

⁸ Кондурушкін І.С. Частный капитал перед советским судом: Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам 1918-1926 гг. / С предисл. Д.И. Курского. М.; Л., 1927. – XVI, 240 с.

⁹ Куперман О. Социально-экономические формы промышленности СССР. – М.; Л., 1929. – 151с.

¹⁰ Фабричный А. Частный капитал на пороге пятилетки: Классовая борьба в городе и госаппарат / Ком. Академия, Ин-т сов. строительства и права. – М., 1930. – 54 с.

Проблеми боротьби з приватником у сфері дрібного виробництва та шляхи його кооперування досліджували у своїх статтях керівники-господарники різних рівнів та співробітники місцевих господарських органів¹¹. Значна частина публікацій дослідників 20-х рр. присвячена висвітленню класового характеру податкової системи періоду непу, основних напрямків і принципів кредитної політики щодо приватного сектору промисловості¹².

Взірцем для дослідників періоду 30-х – першої половини 50-х рр. став "Короткий курс історії ВКП(б)", у якому запровадження політики "воєнного комунізму" пов'язувалось виключно з Громадянською війною, а причиною згорання непу вважалось вичерпання його можливостей. Автори цього видання доводили, що плановий соціалістичний спосіб виробництва має беззаперечні переваги над капіталістичним. У працях даного періоду з класових позицій висвітлювались лише певні аспекти функціонування приватної промисловості¹³. У статтях Я. Голева та Г. Мар'яхіна виправдовувались фінансові заходи держави, спрямовані на обмеження приватного підприємництва¹⁴. Частково питання формування приватного сектору промисловості Москви були розглянуті у праці О. Матюгіна¹⁵.

Критика культу особи Сталіна на XX з'їзді ВКП(б) та певна лібералізація суспільного життя у роки хрущовської "відлиги" сприяли розширенню тематики досліджень з проблем нової економічної політики. Все ж, у працях радянських та зарубіжних вчених, присвячених періоду 20-х рр., приватна промисловість розглядалась лише в контексті її обмеження та згорання, а характер діяльності приватних промисловців кваліфікувався як паразитичний та деструктивний¹⁶.

¹¹ Шапиро Д. Кустарно-ремесленная промышленность // Плановое хозяйство. – 1927. – № 6. – С. 76-89; Квиринг И.К. К вопросу о кустарной промышленности // Плановое хозяйство. – 1927. – № 2. – С. 18-35; Биришев А. Очередные задачи в области кустарной промышленности // Вестник промысловой кооперации. – 1928. – № 1. – С. 8-12; Лукашев Н. Частный капитал в мелкой и кустарной промышленности Московской губернии // Вестник промысловой кооперации. – 1928. – № 6. – С. 59-64.

¹² Ржевусский М. Налоговое бремя в СССР // Экономическое обозрение. – 1927. – № 4. – С. 131-140; Розов Е. Социальная структура состава плательщиков подоходного налога г. Москвы и их доходов // Экономическое строительство. – 1928. – № 4. – С. 56-65; Дунаевский Л. Частники в банковском обороте Москвы // Экономическое строительство. – 1927. – № 2-3. – С. 92-97.

¹³ Генкина Э.Б. Переход Советского государства к новой экономической политике (1921-1922). – М., 1954. – 504 с.; Ляшенко П.И. История народного хозяйства СССР: Учеб пособие для экон. и инж.-экон. вузов и фак. – М., 1956. – Т. 3. Социализм. – 664 с.

¹⁴ Голев Я. Развитие советского кредита // Финансы СССР за XXX лет. 1917-1947. – М., 1947. – С. 77-134; Марьяхин Г. Налоговая система Советского государства // Там само. – С. 231-292.

¹⁵ Матюгин А. Промышленность Москвы в восстановительный период (1921-1925 гг.) // Вопросы истории. – 1947. – № 9. – С. 36-57.

¹⁶ Советское народное хозяйство в 1921-1925 гг. – М., 1960. – 559 с.; Левин А.Я. Социально-экономические уклады в СССР в период перехода от капитализма к социализму (Государственный капитализм и частный капитализм). – М., 1967. – 167 с.; Изменения социальной структуры советского общества, 1921 – середина 30-х годов. – М., 1979. – 343 с.; Поляков Ю.А., Дмитренко В.П., Щербань Н.В. Новая экономическая политика: Разработка и осуществление. – М., 1982. – 240 с.; Морозов Л.Ф. Решающий этап борьбы с нэпманской буржуазией (Из истории ликвидации капиталистических элементов города. 1926-1929 гг.). – М., 1960. – 103 с.; Трифонов И.Я. Ликвидация эксплуататорских классов в СССР. – М., 1975. – 406с.; Экономическая политика советского государства в переходный период от капитализма к социализму: Сб. ст. / АН СССР, Ин-т истории СССР; Отв. ред. М.П. Ким. – М., 1986. – 255 с.; Дмитренко В.П. Советская экономическая политика в первые

Стан промисловості Москви напередодні непу дослідили Л.В. Страхов ¹⁷ та Г.С. Ігнат'єв ¹⁸. У працях з історії міста та історико-партійній літературі висвітлено процеси становлення приватного сектору промисловості у період непу, проблеми його функціонування та згортання ¹⁹. Як і у більшості робіт даного періоду, місце і роль приватної промисловості в економіці столиці применшувалась, скептично оцінювались її можливості конкурувати з державним промисловим сектором.

З другої половини 80-х до початку 90-х рр. спостерігалось зростання інтересу дослідників до періоду нової економічної політики у зв'язку зі спорідненістю процесів цих двох періодів. Демократизація суспільства розширення доступу до архівних матеріалів та спецхранів бібліотек, перевидання раніше заборонених праць політиків і вчених радянської держави та зарубіжних вчених сприяли висвітленню багатьох "білих плям" радянської історії, в тому числі приватного підприємництва у роки непу. Даний період історіографії позначився появою ґрунтовних праць з різних проблем непу, в яких значна увага приділялась приватному сектору промисловості радянської держави і Москви ²⁰.

Період з початку 90-х рр. і до сьогодні позначився звільненням від ідеологічних та адміністративних факторів, переходом до ринкових відносин в економіці, залученням нових джерел, що сприяло розширенню кола досліджуваних проблем приватного підприємництва. Нові оцінки отримав період "воєнного комунізму" як політики, що передувала непу ²¹. Дослідники вивчали також межі та механізми допущення приватного підприємництва у промисловість радянської держави у період непу, аналізували законодавчу базу даного процесу та формування організаційно-господарських форм приватної промисловості, об'єктивно висвітлювали засоби обмеження та згортання діяльності приватних підприємців ²².

годы пролетарской диктатуры: проблемы регулирования рыночных отношений. – М., 1986. – 254 с.; Nove, Alec. An economic history of the U.S.S.R. – London: Allen Lane: Penguin, 1969/ – 416 p.

¹⁷ Страхов Л.В. Национализация крупной промышленности города Москвы // Ученые записки Моск. госуд. педагогического ин-та им. В.И. Ленина. – М., 1964. – № 200. – С. 220-289.

¹⁸ Игнат'ев Г.С. Москва в первый год пролетарской диктатуры. – М., 1975. – 379 с.

¹⁹ История Москвы: В 6-ти т. Т. 6: Период построения социализма (1917 г. – июнь 1941 г.). – М., 1957.– Кн. 1, 2; Очерки истории Московской организации КПСС. – М., 1966. – 768 с.; Пономарев А.Н. Москва за 60 лет Советской власти. – М., 1977. – 60 с.; Алещенко Н.М. Из истории рабочего класса Москвы в восстановительный период // история СССР. – 1959. – № 1. – С. 109-120; Алещенко Н.М. Московский Совет в 1917-1941 гг. – М., 1976. – 590 с.

²⁰.; Жиромская В.Б. Советский город в 1921-1925 гг.: проблемы социальной структуры / Отв. ред. Ю.А. Поляков, АН СССР, Ин-т истории СССР. – М., 1988. – 166 с.; Горинов М.М. НЭП: поиск путей развития. – М., 1990. – 62 с.; Историческое значение нэпа: Сб. науч. тр. / АН СССР, Ин-т истории СССР. – М., 1990. – 213 с.; Секушин В.И. Отторжение: Нэп и командно-административная система. – Л., 1990. – 96 с.; Дмитренко В.П. Четыре измерения нэпа // Вопросы истории КПСС. – 1991. – №3. – С. 125-138.

²¹ Булдаков В., Кабанов В. Диктатура доктрины // Родина. – 1992. – № 3. – С. 74-76; Суворова Л.Н. За "фасадом" "военного коммунизма": политическая власть и рыночная экономика // Отечественная история. – 1993. – № 4. – С. 48-59.

²² Цакунов С.В. В лабиринте доктрины. Из опыта разработки экономического курса страны в 1920-е годы. М., 1994. –191 с.; Багемский А.М. Новая экономическая политика (нэп). История и современность. – М., 1998. – 59 с.; Виноградов С.В. НЭП: опыт создания многоукладной экономики. – М., 1996. – 123 с.; Шишкин В.А. Власть. Политика. Экономика. Послереволюционная Россия (1917-1928 гг.). – СПб., 1997. – 399 с.; Лютов Л.Н. Частная промышленность в годы нэпа (1921-1929). – Саратов, 1994. – 145 с.; Россия нэповская / С.А. Павлюченков (рук. авт. кол.), Д.А. Аманжолова, В.П. Булдаков и др.; Под ред. А.Н. Яковлева: [Международ. Фонд "Демократия" (Фонд А.Н. Яковлева)]. – М., 2002. – 470 с.

Структуру соціального прошарку непманів та ставлення до нього радянської влади дослідили зарубіжні вчені Ш. Фіцпатрік²³ та У Еньюань²⁴. У згаданих вище працях лише фрагментарно висвітлені процеси у приватній промисловості Москви.

Приватне підприємництво у промисловості окремих регіонів Росії періоду непу вивчали російські дослідники С.А. Уразова²⁵, А.В. Скрипніков²⁶, Т.М. Карлова²⁷. Значний внесок у дослідження специфіки використання приватного капіталу в економіці України 20-х рр. здійснили українські вчені В.В. Лантух²⁸, В.В. Калініченко²⁹, Ю.П. Волосник³⁰, М.М. Олійник³¹, О.О. Сушко³², О.А. Пиріг³³. Грунтовне висвітлення теоретичних аспектів непу представлене у працях С.В. Кульчицького³⁴

Аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії приватного підприємництва у промисловості періоду непу дозволяє зробити висновок про недостатнє висвітлення регіональної специфіки розвитку даного сектору економіки, особливо у промислових центрах країни. Тому актуальним є комплексне вивчення приватної промисловості цілісних господарських одиниць, якими у 20-ті рр. виступали адміністративні і промислові центри регіонів та до яких належала Москва.

У підрозділі 1. 2 "Джерельна база дослідження" подано характеристику різних видів письмових джерел, використаних у дисертації з метою вирішення дослідницьких завдань. Складовою джерельної основи дослідження стали документи правлячої більшовицької партії, яка була ініціатором переходу до нової економічної політики. Інтерес представляли матеріали з'їздів, конференцій, пленумів, резолюцій РКП(б)-ВКП(б) та матеріали Московської партійної організації, які містили інформацію про складний процес вироблення політики щодо приватного підприємництва у промисловості періоду непу.

Важливу групу джерел склали законодавчі акти, правові документи та матеріали вищих та місцевих органів влади та управління. На особливу увагу заслуговували ті декрети,

²³ Фіцпатрік Ш. Классы и проблемы классовой принадлежности в Советской России 20-х годов // Вопросы истории. – 1990. – № 8. – С. 16-31.

²⁴ У Еньюань. Нэпманы, их характеристика и роль // Отечественная история. – 2001. – № 5. – С. 78-87.

²⁵ Уразова С.А. Нэп и развитие аренды в легкой и перерабатывающей промышленности: (На материалах Среднего Поволжья) / Самар. гос. ун-т. – Самара, 1991. – 19 с.

²⁶ Скрыпников А.В. НЭП: исторический опыт преобразований. – Воронеж, 1994. – 182 с.

²⁷ Карлова Т.М. Частное предпринимательство в промышленности и торгово-заготовительном секторе экономики Восточной Сибири: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Иркутск, 1999. – 24 с.

²⁸ Лантух В.В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. – Харків, 1992. – 189 с.

²⁹ Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997. – 400с.

³⁰ Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. – Харків, 2002. – 384 с.

³¹ Олійник М.М. Політика державних та партійних органів України щодо приватних підприємств в період непу // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 16-29.

³² Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. – К., 2003. – 251 с.

³³ Пиріг О.А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект. Дис. ... докт. іст. наук. – К., 2002. – 408 с.

³⁴ Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). – К., 1995. – 203 с.; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996. – 396 с.

постанови, інструкції і циркуляри, які регламентували процес відновлення, функціонування та згортання приватно-орендного та приватновласницького секторів промисловості.

З метою більш об'єктивного висвітлення означеної теми широко використовувались статистичні дані. До даної групи джерел слід віднести матеріали, підготовлені та видані центральними і місцевими статистичними органами.

У регіональній довідково-інформаційній літературі вміщені дані про стан промислового сектору Москви напередодні проголошення непу, чисельність приватних промислових об'єктів у роки непу, їх технічний стан та кількість працюючих в них, систему оподаткування дрібних виробників, кількість кустарів Москви та ступінь їх кооперування, механізми постачання та реалізації продукції кустарно-ремісничої галузі.

Значний інтерес у процесі дослідження представляли неопубліковані матеріали російських архівів. У Центральному муніципальному архіві Москви (ЦММ) зберігаються документи періоду 1918-1920 рр., які фрагментарно відображають стан дрібної та кустарно-ремісничої промисловості міста напередодні впровадження непу.

У фондах Центрального державного архіву Московської області (ЦДАМО) зберігаються матеріали про діяльність орендного управління та фінансового відділу Москви, які висвітлюють процес формування приватно-орендного сектору промисловості міста, кількісну та галузеву структуру орендованих підприємств, складнощі та особливості періодів орендного процесу, результати оподаткування приватних підприємств столиці та методи боротьби зі зловживаннями у даній справі.

При висвітленні теми дисертаційного дослідження були використані матеріали з фондів Російського державного архіву економіки (РДАЕ). У фонді Московської губернської економічної наради містяться документи, які висвітлюють орендний процес у Москві, подають інформацію про її кустарно-ремісничу галузь.

Значні обсяги інформації щодо приватної промисловості Москви подано у періодичних виданнях, які були органами господарських керівних структур країни та Московської губернії. Упереджене ставлення керівництва країни і столиці до приватного сектору промисловості демонстрували публікації періодичних видань, які були органами ЦК та МК РКП(б), ВЦВК та Московської Ради, ВЦРПС.

У мемуарній літературі міститься інформація про різні сторони життя тогочасної столиці, демонструється ставлення авторів до проблеми використання у роки непу приватної ініціативи в економіці радянської держави.

В цілому, джерельна база відрізняється видовою та тематичною багатоманітністю, є достатньою і достовірною для досягнення поставленої мети та вирішення означених завдань.

У другому розділі "**Причини та хід відновлення приватно-орендної і приватновласницької форм промисловості**" йдеться про необхідність та основні шляхи

використання приватної ініціативи у промисловості радянської держави і Москви періоду непу.

У підрозділі 2. 1. **"Стан промисловості Москви напередодні проголошення нової економічної політики"** висвітлюються явища, які спричинили кризову ситуацію у промисловості міста на початку 1921 р.

Напередодні проголошення непу Москва була центром промислово розвинутого регіону. Промисловість міста працювала на привозній сировині та паливі, що в умовах війни негативно позначалось на її роботі. Промислові підприємства столиці належали до різноманітних галузей, технологічно не пов'язаних між собою. За кількістю підприємств переважали текстильна, з виробництва одягу та предметів туалету, машинобудівна, поліграфічна, харчосмакова та хімічна промисловість. У промисловій структурі Москви переважали дрібні промислові об'єкти з кількістю працюючих не більше 100 чоловік. Незначним у даний період був ступінь механізації виробничих процесів на підприємствах міста.

У Москві численною була група кустарно-ремісничих підприємств, робота яких базувалась переважно на дефіцитній, часто привозній, сировині та напівфабрикатах. До особливостей розвитку підприємств даної категорії слід віднести їх технологічний зв'язок з великими і середніми фабриками і заводами, що зумовлювало їх залежність від роботи останніх.

У результаті проведеної націоналізації промисловості на середину 1920 р. у Москві державі належало 37,1 % промислових об'єктів. На даному етапі не мали успіху заходи держави, спрямовані на кооперування дрібного та кустарного виробництва. Оголосивши наприкінці 1920 р. про націоналізацію дрібної та середньої промисловості, радянське керівництво в умовах наростаючої кризи не змогло втілити в життя дані рішення. На момент оголошення непу значна кількість промислових об'єктів столиці залишалась у приватній власності.

Сировинна, паливна, транспортна та продовольча кризи, зменшення кількості діючих промислових підприємств Москви, скорочення обсягів валової промислової продукції міста свідчили про хибність попереднього економічного курсу та необхідність його зміни.

У підрозділі 2. 2. **"Приватно-орендна форма у промисловості"** висвітлюються причини та хід створення приватно-орендного сектору промисловості Москви.

З проголошенням непу держава, змушена була певну їх частину передати в орендне користування приватним особам. Дана організаційно-господарська форма набула поширення серед приватних підприємств фабрично-заводської промисловості Москви. Процес передачі державних підприємств в оренду здійснювався на основі документів вищих та місцевих органів влади. У Москві орендним процесом займалось орендне управління, створене при

МРНГ. Дана структура визначала порядок передачі об'єктів в оренду та слідкувала за виконанням договірних зобов'язань.

Значна частина промислових закладів орендного фонду Москви передавалась у користування приватникам, переважно колишнім власникам. З переданих у приватне користування підприємств значна їх частина належала до категорії дрібних та середніх, певна кількість яких була бездіяльною або ж мала зруйновані основні фонди. Серед орендованих промислових об'єктів міста більше половини становили харчові виробництва, переважно пекарні, значно менше були представлені текстильні, металічні та шкіряні підприємства.

Відносини між державою і приватним орендарем склались на основі орендних договорів. У перші роки непу вони були переважно короткостроковими, що гальмувало процес вкладання коштів орендарем у проведення ремонтних робіт та розширення виробництва. Орендна плата не була економічно обґрунтованою, тому приватні орендарі приховували справжні показники роботи їх підприємств та вдавались до зловживань. Не зважаючи на мало комфортні умови оренди, приватники були найбільш добросовісними платниками.

До середини 20-х рр. орендна організаційна форма приватної промисловості країни і Москви мала позитивну тенденцію розвитку, прибутки МРНГ від орендної промисловості збільшувались. З 1926 р., вичерпавши економічні методи тиску на орендарів, держава все частіше почала вдаватись до адміністративних.

У підрозділі 2.3. Приватна дрібна та кустарно-реміснича промисловість" на прикладі Москви розглядається процес становлення приватного сектору дрібного виробництва в умовах проголошеної нової економічної політики.

На даному етапі державою були прийняті рішення про необхідність розвитку дрібного виробництва, за допомогою якого можна було вирішити низку нагальних економічних та соціальних проблем. При цьому перевага надавалась кооперативній формі його функціонування. У дрібній промисловості країни і Москви приватний сектор переважав державно-кооперативний за обсягами валової продукції, кількістю працюючих в ньому та чисельністю виробничих одиниць. Дана обставина непокоїла радянське керівництво і спонукала до дій, спрямованих на об'єднання дрібних виробників у кооперативи. Для кооперації було створено систему пільгового кредитування, забезпечення її сировиною та збуту готової продукції.

Групи виробництв дрібної промисловості Москви дублювали виробництва великої (цензової) промисловості, використовували дефіцитну сировину та напівфабрикати, були технологічно пов'язані з фабрично-заводською промисловістю. Продукція столичних кустарів надходила не лише на місцевий ринок, а поширювалась також на ринки усього Союзу. У середовищі кустарів та ремісників міста спостерігалось значне соціальне розшарування, про що свідчать їх прибутки. У Москві дрібна промисловість була менш чисельною, ніж у містах

тих районів, в господарствах яких переважав аграрний сектор. Названі характеристики дрібного виробництва столиці визначили його залежність від підприємств державного сектору та спричинили вищий ступінь кооперування у порівнянні з іншими регіонами країни. Не зважаючи на вищесказане, на завершальному етапі непу значна частина дрібних виробників країни і Москви не входила до складу промкооперації, а представляла приватний сектор промисловості.

У третьому розділі **"Згортання приватної промисловості"** йдеться про створення у роки непу системи обмежувальних заходів, спрямованих на ліквідацію приватного сектору промисловості.

У підрозділі **3. 1. "Основні етапи та напрямки обмеження і згортання приватної промисловості"** подається аналіз політики держави, спрямованої на допущення приватного підприємництва у промисловість з одночасним його обмеженням.

У період непу приватні промисловці мали менш вигідні умови у питаннях оподаткування, забезпечення їх виробництв сировиною, надання транспортних послуг та діяли під пильним контролем господарських органів, профспілок і силових структур. Приватні підприємства, не зважаючи на нерівні умови функціонування, часто демонстрували більш ефективну роботу та успішно конкурували з промисловими закладами державно-кооперативного сектору, про що свідчать результати діяльності московських приватників.

Обмежувальні заходи держави викликали протидію підприємців у вигляді зміни масштабів чи сфери діяльності, призводили до порушення ними законодавства. Приватні промисловці Москви подрібнювали свої підприємства, використовували систему надомництва, змінювали промислову галузь діяльності, створювали псевдо кооперативи. У періоди загострення економічних проблем держава вдавалась до послаблення тиску на приватну промисловість, в наслідок чого спостерігалось зростання показників її діяльності.

У другій половині 20-х рр. держава поряд з економічними все більше використовувала засоби адміністративного тиску на приватників, що змушувало їх згортати свої виробництва. У Москві даний процес протікав інтенсивніше через наявність значної кількості дрібних підприємств, які були менш конкурентоспроможними. У 1928 р. було припинено оренду державних підприємств та введено кримінальну відповідальність за створення псевдо кооперативів, що створило умови для остаточного згортання приватного сектору промисловості.

У підрозділі **3. 2. "Податково-кредитна система як спосіб реалізації політики обмеження і згортання приватної промисловості"** розглядаються механізми використання радянською державою у період непу фінансових важелів з метою обмеження накопичень у приватному секторі промисловості та витіснення його з економіки країни.

З початком непу було відновлено систему державних та місцевих податків, які створювались за класовим принципом. Для великих промислових міст країни, до яких належала Москва, встановлювались вищі ставки податків. Значного податкового навантаження зазнавали приватні промисловці, в той час як для підприємств державно-кооперативного сектору встановлювалось пільгове оподаткування. Протягом означеного періоду податки часто змінювались з метою підсилення їх фіскальної та класової ролі. У періоди послаблення податкового тиску спостерігалось підвищення показників роботи приватної промисловості, однак вказані дії були короткотривалими і змінювались посиленням податкового навантаження. До справи контролю за сплатою податків долучались фінансові органи, партійні організації та міліція. Відсутність економічного обґрунтування податків стала причиною скорочення мережі приватних підприємств, провокувала приховування прибутків та уникнення оподаткування. В результаті податкова система не виконувала стимулюючої функції щодо приватної промисловості.

Державне кредитування в означений період також здійснювалось за класовим принципом. Позичальниками банків могли стати в першу чергу власники великих промислових підприємств, для більшості дрібних та середніх приватників кредит був недоступним. Приватні промисловці отримували значно менші обсяги кредитів ніж клієнти державно-кооперативного сектору. Для них були встановлені вищі обліково-позикові ставки та нетривалі строки кредитів. Диференційований підхід у справі кредитування спричиняв зловживання з боку приватних позичальників.

Приватні промисловці користувались приватним кредитом, який надавали товариства взаємного кредиту (ТВК) та вільний грошовий ринок. Московські приватні промисловці мали змогу отримувати більші за обсягами суми кредитів у порівнянні з іншими регіонами, оскільки у Москві концентрувались значні фінансові потоки. Масштабний наступ на приватний капітал у другій половині 20-х рр. супроводжувався ліквідацією ТВК та застосуванням адміністративно-репресивних методів боротьби з приватним тіншовим кредитом.

У **висновках** узагальнюються результати дослідження.

1. Запропонована більшовиками у роки Громадянської війни політика "воєнного комунізму" була спробою втілення в життя якнайшвидшими темпами ідеї комунізму. У результаті нехтування економічними законами розпочався занепад та хаос у господарстві країни. Масштаби економічної кризи залежали від регіональних особливостей структури та умов розвитку промисловості. У Москві мали місце скорочення чисельності діючих підприємств та зменшення працюючих у промислових об'єктах робітників.

2. Проведена більшовиками протягом 1918-1920 рр. націоналізація промисловості призвела до підпорядкування державі значної кількості підприємств, роботу яких вона не

змогла забезпечити. У Москві, промисловий сектор якої складався переважно з середніх та дрібних промислових об'єктів, націоналізація не мала успіху.

3. З метою збереження влади та виведення економіки з глибокої кризи більшовицьке керівництво змушене було погодитись з необхідністю залучення приватної ініціативи у промисловість. У Москві пріоритетними у період непу стали приватно-орендна та приватновласницька організаційно-господарські форми промисловості.

4. Специфіку процесу формування приватного сектору промисловості Москви визначали галузева приналежність дрібних та середніх підприємств, їх технологічна залежність від великої державної промисловості, монополізм останньої на окремі види сировини та палива, а також статус Москви як адміністративного центру країни і регіону.

5. Здійснювані державою заходи у промисловості мали імпровізаційний характер, іноді були суперечливими. Процеси у приватно-орендному секторі промисловості Москви продемонстрували економічну недоцільність вкладання коштів у підприємства даної групи, тому ця форма не набула поширення в означений період, про що свідчить приклад Москви. Формуванню приватного сектору дрібної та кустарно-ремісничої промисловості заважали дії держави, спрямовані на об'єднання даної категорії підприємств у виробничі кооперативи. Однак, процес кооперування дрібних виробників у країні і Москві здійснювався повільно.

6. Паралельно з допущенням приватного підприємництва у промисловість здійснювався жорсткий контроль за його діяльністю та створювались нерівні умови функціонування у порівнянні з державно-кооперативним сектором. Ефективним засобом тиску на приватних промисловців протягом означеного періоду була податково-кредитна політика.

7. Відсутність гарантій приватної власності, політичних та соціальних прав, контроль з боку держави над економікою змусили приватний капітал наприкінці 20-х рр. відмовитись від участі у виробництві.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях авторки:

1. Ткаченко І.В. Умови функціонування приватних підприємств України на початковому етапі непу // Сумська старовина. – 2001. – №№ VIII-IX. – С. 39-45.
2. Ткаченко І.В. Стан промисловості Москви напередодні проголошення нової економічної політики // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2005. – Вип. 18. – С. 69-74.
3. Ткаченко І.В. Система прямого державного оподаткування приватних промислових підприємств у роки нової економічної політики (на прикладі Москви) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна № 701. Серія "Історія". – Харків, 2005. – Вип. 37. – С. 190-199.

4. Ткаченко І. Початок формування приватно-орендного сектору промисловості Москви 1921-1922 рр. // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка № 3. Серія "Історичні науки". – Чернігів, 2006. – Вип. 33. – С. 197-204.
5. Ткаченко І.В. Політика радянської держави щодо приватної дрібної та кустарно-ремісничої промисловості в роки непу (на прикладі Москви) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 260-265.
6. Ткаченко І.В. Державна політика і практика обмеження приватного підприємництва у промисловості протягом 1921-1926 рр. (на прикладі Москви) // Збірник наукових праць Харківського держ. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2006. – Вип. 23. – С. 69-77.
7. Ткаченко І.В. Орендні підприємства Сумщини в роки нової економічної політики // Матеріали четвертої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (14-15 грудня 2001 р.). – Суми: Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2001. – С. 157-160.
8. Ткаченко І.В. Створення Роменської товарної біржі та участь приватних підприємців у її роботі в роки непу // Матеріали Шостої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми: Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2005. – С. 130-133.
9. Ткаченко І.В. Формування системи державного кредитування приватного сектору промисловості у роки нової економічної політики (на прикладі Москви) // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції "Європейська наука XXI століття: стратегія і перспективи розвитку-2006". Том 3. Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 71-73.

Анотації

Ткаченко І.В. Приватна промисловість Москви у роки нової економічної політики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07. 00. 02. – Всесвітня історія. – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харків, 2006.

Дисертація присвячена комплексному вивченню процесу функціонування промисловості Москви у приватно-орендній та приватновласницькій організаційних формах у роки непу. В роботі на основі широкого кола джерел здійснено дослідження причин повернення радянського керівництва до практики використання приватної ініціативи у промисловості періоду непу; показано процес формування приватно-орендного сектору промисловості Москви; проаналізовано специфіку підприємницької діяльності у дрібному та кустарно-ремісничому виробництвах столиці; досліджено причини, етапи та методи обмеження і згорання приватної промисловості; розглянуто роль податково-кредитних важелів у здійсненні політики щодо приватного підприємництва у промисловості; доведена

неможливість функціонування приватного сектору промисловості в умовах формування директивно-планової економіки.

Ключові слова: приватна промисловість, Москва, орендні підприємства, кустарно-реміснича галузь, обмеження підприємництва, податково-кредитна політика, згорання приватної промисловості.

Ткаченко И.В. Частная промышленность Москвы в годы новой экономической политики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07. 00. 02. – Всемирная история. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. Харьков, 2006.

В диссертации на основе широкого круга источников исследованы причины и ход возрождения частной промышленности Москвы в годы нэпа, изучены механизмы ограничения деятельности частных промышленников столицы, проанализированы этапы и методы свертывания частного промышленного сектора.

Процесс возврата к практике использования частного предпринимательства в промышленности периода нэпа имел региональные особенности, которые зависели от социально-экономических условий определенной территории, компетентности местного руководства. Накануне провозглашения нэпа в промышленной структуре Москвы преобладали мелкие и средние предприятия, отличавшиеся низкой технической мощностью и относящиеся к различным отраслям, не связанным технологически между собой. Промышленность Москвы также была представлена мелкими (неценовыми) и кустарно-ремесленными предприятиями, особенностью функционирования которых была их технологическая зависимость от фабрично-заводской промышленности.

В результате проводившейся в годы "военного коммунизма" национализации промышленности, в столице в руки государства перешли крупные объекты, в то же время значительная часть мелких и средних фактически находилась в частном владении. Накануне введения нэпа в промышленном секторе Москвы имели место кризисные явления. Дефицит топлива, сырья, продовольствия стал причиной сокращения численности действующих предприятий и количества рабочих.

Выходом из создавшегося положения стало изменение экономического курса. В числе мероприятий нэпа было использование частной инициативы в промышленности с целью ее возрождения и насыщения товарами потребительского рынка. В данный период были использованы частно-арендная и частнособственническая организационные формы промышленности. Частная аренда преобладала в цензовой промышленности, в то время как в мелкой и кустарно-ремесленной отрасли доминировал частнособственнический сектор.

В аренду сдавались более мелкие промышленные объекты, не работающие или же имеющие разрушенные основные фонды. Получая предприятия на 1-3 года, арендатор не был заинтересован вкладывать в производство значительные капиталы. Невыгодными для него были размеры арендной платы, которая определялась без учета экономических факторов. В результате в годы нэпа частная аренда промышленных предприятий не стала распространенной хозяйственной формой и была прекращена в результате масштабного наступления на частный капитал в конце 20-х гг.

В области мелкого производства частный сектор был преобладающим. Советское государство стремилось поставить под контроль данную категорию предприятий, объединив их в кооперативы. Мелкая и кустарно-ремесленная отрасль Москвы в значительной степени зависела от фабрично-заводской государственной промышленности, что позволяло последней оказывать регулирующее и контролирующее воздействие на нее. В результате в столице было кооперировано большее количество мелких производителей, нежели в других регионах страны. Все же в конце рассматриваемого периода частный сектор мелкого производства был достаточно мощным.

Допуская частное предпринимательство в промышленности, государство одновременно создавало систему его ограничения. Частники ущемлялись в вопросах налогообложения, обеспечения сырьем и топливом, предоставления транспортных услуг, в социальной сфере. Их производственная деятельность постоянно контролировалась хозяйственными и силовыми органами, профсоюзами. Вопреки мало комфортным условиям организации производства, частная промышленность демонстрировала умение максимально использовать капиталы, производственные мощности и рабочую силу, успешно конкурируя при этом с предприятиями государственно-кооперативного сектора.

В периоды наступления государства на капитал наблюдалось падение показателей работы частных предприятий, сокращалась их численность, активизировалась незаконная деятельность предпринимателей. В результате дискуссий середины 20-х гг. о целесообразности использования частного капитала в промышленности на него было ослаблено давление, в результате чего имело место возрастание объемов производства частной промышленности. Однако, взяв курс на индустриализацию, руководство государства перешло к активному свертыванию частного промышленного сектора. Преобладающими на данном этапе стали административные методы давления.

Наиболее эффективным способом ограничения накоплений в частном секторе промышленности стала налогово-кредитная политика, которая строилась по классовому принципу. В рассматриваемый период были введены государственные и местные налоги, ставки которых дифференцировались с целью наибольшего налогообложения частного сектора. В результате налоговая система выполняла фискальную и классовую функцию, при

этом полностью исключалась ее стимулирующая роль. Москва относилась к тем крупным промышленным центрам страны, где ставки налогов были самые высокие. Мало способствовала развитию частной промышленности кредитная политика.

Ключевые слова: Частная промышленность, Москва, арендные предприятия, кустарно-ремесленная отрасль, ограничение предпринимательства, налогово-кредитная политика, свертывание частной промышленности.

Tkachenko I.V. Private industry of Moscow in the years of a new economic policy. – Manuscript.

Thesis for acquiring scientific level for the candidate of historical sciences on the specialty 07.00.02. – World History. – Kharkiv National University after Karazin V.N., Kharkiv, 2006.

Thesis is dedicated on complex studying the process of functioning of private industry of Moscow in private-rent and proprietary organizational forms in the years of a new economic policy. In the scientific work on the basis of wide range of sources have made research the reasons of returning the Soviet leaders to the practice of using private initiative in the industry in the period of a new economic policy; showed the process of forming private rent sector of industry in Moscow; analyzed specific owner activity in petty and home-made-industrial enterprises in the capital; researched reasons, stages and methods of restriction and decreasing private industry; examined the role of tax-credit levers in carrying out the policy of private enterprise in industry; proved impossibility functioning industry's private sector in the conditions of forming directive-plan economics.

Key words: private industry, Moscow, rent enterprises, home-made-industrial branch, restriction of the enterprise, tax-credit policy, decreasing private industry.